

Andrzej Kotecki

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Pamięć o śląskich bohaterach (medale, plakaty, pieniądź zastępczy, pocztówki, odznaki)

Słowa kluczowe

powstania śląskie 1919–1920–1921, Wojciech Korfanty, pieniądź zastępczy w czasie III powstania śląskiego, plakaty propagandowe, upamiętnienie powstań śląskich – pomniki, medale

Streszczenie

Trzy powstania śląskie z lat 1919–1921 były bardzo ważnym elementem odzyskiwania przez Polskę niepodległości. Te trzy zrywy powstańcze skutkowały utwale-
niami południowo-zachodniej granicy II Rzeczypospolitej. Wydarzenia te wpisały się na trwałe w historię Polski. Trudno się więc dziwić, że zarówno ich uczestnicy, jak również wydarzenia z nimi związane doczekały się różnych form upamiętnienia. Począwszy od tak trwałych z racji wykorzystanego materiału, jak medale bite w metalu i odznaki, po bardziej „ulotne”, jak plakaty czy pieniądź zastępczy. Przykłady tych wyrazów pamięci historycznej znalazły się w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie. Pretekstem do ich prezentacji jest 100. rocznica tych wydarzeń. Ponadto w Warszawie 25 października 2019 r. został odsłonięty pomnik Wojciecha Korfantego. Muzeum Niepodległości z tej okazji zorganizowało również w ramach spotkań historycznych warszawsko-śląską debatę o Korfantym.

Zakończeniem I wojny światowej była konferencja pokojowa, której obrady toczyły się w Paryżu. Zaś dokument końcowy w postaci traktatu został podpisany 28 czerwca 1919 roku w Sali Lustrzanej Pałacu w Wersalu. Dlatego też w historiografii określa się go mianem traktatu wersalskiego, a jego skutki „ładem wersalskim” lub „porządkiem wersalskim”, według którego zostały na najbliższe dwudziestolecie uporządkowane – przynajmniej w mniemaniu głównych mocarstw zwyciężskich – stosunki międzynarodowe.

W toku obrad konferencji podejmowane były również zagadnienia dotyczące przyszłości odradzającej się Polski, szczególnie w zakresie jej granic zachodnich i północnych. Wśród wielu kwestii z tym związanych musiało pojawić się zagadnienie przyłączenia Górnego Śląska do Polski. Politykom wydawało się, że salomonowym wyjściem w tej kwestii będzie plebiscyt. W lutym 1920 roku, już po uprawomocnieniu się traktatu, władzę nad Górnym Śląskiem przejęła Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa, której przewodził francuski generał Le Rond. Jego zastępcami byli angielski pułkownik Percival i generał armii włoskiej de Marine. Na całym obszarze plebiscytowym rozlokowano niemal 20 tys. żołnierzy alianckich pod dowództwem francuskiego generała Gratiera. Ponadto w 21 powiatach władzę sprawowali oficerowie wojsk alianckich¹.

W tym samym czasie ukonstytuowały się narodowe Komitety Plebiscytowe. Na czele polskiego, z siedzibą w Bytomiu, stanął Wojciech Korfanty. Niemieckim, którego centrala mieściła się w Katowicach, kierował były landrat bytomski dr Urbanek.

Jednak obok nurtu oficjalnej polityki międzynarodowej w polskiej części społeczeństwa górnośląskiego rodzi się pragnienie rozstrzygnięcia tej kwestii poprzez wystąpienia zbrojne przeciwko dotychczasowemu zaborcy. Trzy powstania śląskie z lat 1919, 1920 i 1921 stanowią niezwykle istotny element w odzyskiwaniu przez Polskę niepodległości po I wojnie światowej. Były one również wyrazem niezadowolenia z decyzji podejmowanych na forum międzynarodowym i zarządzeniu plebiscytu w kwestii przynależności państwowej tego regionu. Skoro nie można było inaczej udowodnić praw do całego Górnego Śląska, polscy mieszkańcy na czele z Wojciechem Korfantym postanowili z bronią w ręku udowodnić swoje racje. Czyn zbrojny ludu śląskiego doprowadził do włączenia części tego obszaru w granice odrodzonej Rzeczypospolitej. Zarówno w latach międzywojennych, jak również po 1945 roku wydarzenia te traktowano instrumentalnie. W latach

¹ W. Lesiuk, *Pieniądz zastępczy na Śląsku 1914–1924*; PWN – Instytut Śląski w Opolu, Wrocław 1971, s. 66.

1921–1939 bardzo ostro zarysował się konflikt pomiędzy Wojciechem Korfantym a wojewodą śląskim Michałem Grażyńskim. W czasie II wojny światowej, z oczywistych względów, polscy weterani powstań byli szczególnie narażeni na represje ze strony okupanta. Zakończenie wojny nie oznaczało – wbrew pozorom – odmiany losu. Bowiem Ślązaków-górników z jednej strony eksploatowano jako siłę roboczą, z drugiej stawiano ich na piedestale, czyniąc z nich „pupilów systemu”. Po przemianach 1956 roku co prawda ich los uległ poprawie, to jednak z drugiej strony nadal byli narzędziem w rękach władzy jako dostarczyciele „polskiego czarnego złota”, które stanowiło istotny element w pozyskiwaniu tak potrzebnych krajowej gospodarce dewiz. W tym zakresie hołubiono również powstańczą legendę. Pewnego rodzaju kulminacją było odsłonięcie Pomnika Powstańców Śląskich w centrum Katowic. Ta uroczystość odbyła się 1 września 1967 roku. Pomnik i jego otoczenie jest wspólnym dziełem artysty rzeźbiarza prof. Gustawa Zemły i architekta Wojciecha Zablockiego. Pomnik niemal natychmiast wpisał się w krajobraz miasta, przez co stał się jednym z najbardziej rozpoznawalnych i charakterystycznych miejsc miejskiego krajobrazu centrum Katowic. Te wyrazy pamięci i uhonorowania weteranów powstań nie były jedynymi, które przedsięwzięto w minionym stuleciu. Należy tu jeszcze wymienić medale i plakaty, pieniądze zastępcze, odznaki i pocztówki. Niektóre z nich, znajdujące się w zbiorze warszawskiego Muzeum Niepodległości, zostały poniżej omówione.

I. Medale

W kolekcji muzealnej znajduje się kilka medali nawiązujących do wydarzeń powstańczych. Pierwszy z nich powstał jeszcze w tym burzliwym czasie, zaraz po pierwszym powstaniu śląskim. W 1919 roku Jan Raszka przygotował medal wybity w brązie o średnicy 4,4 cm. Z punktu widzenia emitenta medal należy uznać za inicjatywę prywatną.

Kolejne były emitowane już po ustaniu działań powstańczych. Pierwszy z nich upamiętnia przywódcę patriotycznego ruchu śląskiego – Wojciecha Korfanteo. Plakieta ma nieregularny, zbliżony do owalu kształt o wymiarach 17 cm x 7,5 cm. Głównym jej elementem jest profil popiersia Wojciecha Korfanteo zwrócony w lewo. Poniżej gałązka oliwna, a w tle po prawej stronie znajdują się zabudowania fabryczne dla Górnego Śląska. Po prawej stronie warszawska Kolumna Zygmunta. Ten element graficzny jednoznacznie podkreśla jedność Górnego Śląska z Macierzą – Polską. Całość kom-

A.: W kwadratowym polu znajduje się profil mężczyzny z maczugą. Przy czterech bokach kwadratu znajdują się napisy OBROŃCOM/ŚLĄSKA/MCMXIX.

R.: W kwadratowym polu orzeł Piastów śląskich obwiedzionym ozdobnym ornamentem.

pozycji wieńczy orzeł z rozpostartymi skrzydłami, które obejmują całość obrysu plakiety. Po prawej stronie dolnej krawędzi znajduje się napis PLEBISCYT/26 III 1921.[F.3]

Drugi z tych medali upamiętnia fakt ostatecznego powrotu Górnego Śląska do Rzeczypospolitej i ukształtowania granicy południowo-zachodniej. Emisja plakiety przypada na rok 1922. Jej twórcą jest Jan Maleta, który przy dolnej krawędzi zapisał hasło POLSKO! WRACA DO CIEBIE ŚLĄSK PIASTOWY. Na stronie głównej znajduje się scena symbolicznego powitania żołnierzy polskich i Górnoszlązaków. Tło tej sceny jest również symboliczne i wymowne. Jest na nim wizerunek Kolumny Zygmunta – symbolu Warszawy, stolicy, czyli całej Polski Macierzy. Z kolei symbolem Śląska są kominy fabryczne. Pomiędzy obu grupami znajduje się opromieniony wizerunek Matki Boskiej. Całość wieńczy orzeł w koronie z rozpostartymi nad całą Rzeczpospolitą – oczywiście symbolicznie – skrzydłami. W grafikę plakiety zostały wpisane daty – 20 III 1921 – plebiscyt na Śląsku, 3 V 1921 – III powstanie śląskie i czerwiec 1922 – ostateczne włączenie Górnego Śląska do Polski. Symboliczny wymiar tej plakiety znajdujemy również na rewersie. Zostały tu umieszczone nazwy dwóch instytucji warszawskich, które były inspiratorami jej emisji: „TRUD” SKA Z OGR. ODP. W WARSZAWIE AL. JEROZOLIMSKIE 23. Drugą jest POLSKI BANK HANDLOWY ODDZIAŁ W WARSZAWIE UL. PRÓŻNA 3 WSZELKIE PRAWA ZA-STRZEŻONE². [F.4]

² Plakietka ma wymiary 15,5 cm x 19,3 cm. Zob.: Dubrowska M., *Medaliony i plakietki. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*; Warszawa 2005, s. 80, poz. 156; *O niepodległą Polskę. Katalog zbiorów z lat 1914–1921*, opr. M. Pałaszewska, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2005, s. 52, poz. 190; A. Kotecki, *Od-*

Po roku 1945, czyli po zakończeniu II wojny światowej, Górny Śląsk odgrywał istotną rolę w gospodarce państwa polskiego. Jednym z istotnych elementów „troski” o społeczność górnośląską było hołdowanie tradycji i wspomnieniom związanym z powstaniami śląskimi. Jedną z form tych działań są medale pamiątkowe. Praktykowały ją różne instytucje, niekoniecznie działające na Górnym Śląsku. Wśród nich są m.in. muzea czy instytucje naukowo-badawcze, niekoniecznie o charakterze humanistycznym.

Jednym z pierwszych medali z tej grupy, a przechowywanych w Muzeum Niepodległości, jest wydany przez Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy Opolskiej³. Muzeum to w 1966 roku wydało medal upamiętniający 45. rocznicę wybuchu III powstania śląskiego. Jego autor – Franciszek Habdas – nadał mu kształt nieregularnego owalu.

A.: Na środku widnieje awers odznaczenia Śląskiego Krzyża Powstańczego – równoramienny, z okrągłą tarczą zawierającą wizerunek orła Piastów śląskich⁴. Na ramionach krzyża daty roczne 1919–1920–1921. Na obwodzie napis 45^A ROCZNICA WYBUCHU 3^{GO} POWSTANIA NA GÓRNYM ŚLĄSKU.
R.: Centralnie na gładkim tle znajduje się orzeł Piastów śląskich. Napis po obwodzie MUZEUM CZYNU POWSTAŃCZEGO W LEŚNICY OPOLSKIEJ 1966.

zyskana niepodległość medalami utrwalona. Część 1. Lata 1914–1939; „Niepodległość i Pamięć” r. 24, 2017, nr 2 (58), s. 283.

³ W 1966 roku w Leśnicy Opolskiej, u stóp Góry św. Anny powstało Muzeum Czynu Powstańczego. Obecnie oddział Muzeum Śląska Opolskiego. Zob. też plakat Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy Opolskiej.

⁴ Śląski Krzyż Powstańczy został ustanowiony dekretem Krajowej Rady Narodowej z dnia 8 października 1946 roku (Dz.U. RP 1946 nr 55, poz. 311). Nadawany bojownikom trzech powstań śląskich z lat 1919–1921. Mogły go również otrzymywać osoby, które w latach 1939–1945 walczyły i działały w organizacjach konspiracyjnych, [w:] Stefan Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla Kolekcjonerów. T. II Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944–1990*; Kanion, Zielona Góra 1999, s. 132.

F. 3

F. 4

F. 9

Medale upamiętniające walki powstańcze na Śląsku były również emitowane przez różne instytucje działające na terenie Śląska. Przykładem takiego medalu jest opublikowany przez Instytut Naukowy w Katowicach⁵. Jego autorem jest A. Kosowski.

A.: Na liniowanym tle widnieje tarcza herbowa z orłem Piastów śląskich. Dookolnie został wykonany podwójny otok z napisem – w otoku zewnętrznym W 50 ROCZNICĘ III POWSTANIA Śląskiego 1921–1971. W otoku wewnętrznym ŚLĄSKI INSTYTUT NAUKOWY W KATOWICACH.

R.: Całość powierzchni zajmuje widok Pomnika Powstańców Śląskich z datami rocznymi 1919, 1920, 1921. W ¾ obwodu znajduje się napis POMNIK POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH W KATOWICACH.

W tym samym roku została odlana jednostronna plakietka w kształcie prostokąta, której kompozycję założono na krótszym boku. Niestety plakietka nie jest sygnowana ani przez jej autora, ani przez emitenta. Jediną wskazówką co do miejsca powstania jest napis w dolnej części plakietki. Może on również sugerować, że była ona czymś w rodzaju cegiełki, z której dochód ze sprzedaży miał zostać przeznaczony na sfinansowanie części kosztów budowy katowickiego monumentu. Na środku widnieje katowicki pomnik, a poniżej napis POMNIK POWSTAŃCÓW/ŚLĄSKICH/DAR WARSZAWY. [F.9]

W 1980 roku przypadała kolejna, tym razem 60. rocznica wybuchu II powstania śląskiego. Instytucją, która postanowiła przy użyciu medalu upamiętnić te wydarzenia, jest Opolskie Towarzystwo Kulturalne. Przygotowanie tego medalu zlecono Wiktorii Czechowskiej-Antoniewskiej, o czym świadczy umieszczony na rewersie monogram VCA.

⁵ Śląski Instytut Naukowy w Katowicach działał do 31 grudnia 1992 roku.

A.: Na całej powierzchni znajduje się widok Pomnika Czynu Powstańczego na Górze św. Anny. W otoku znajduje się napis W SZEŚĆDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ POWSTAŃ ŚLĄSKICH OTKO⁶.

R.: Na fakturowanym tle znajdują się trzy nachodzące na siebie sztandary z orłami.

Nie można sobie wyobrazić upamiętnienia powstań śląskich bez osoby ich przywódcy – Wojciecha Korfantego. Jego portret znajduje się na medalu, którego emitentem jest Muzeum Górnośląskie w Bytomiu. Medal został przygotowany z okazji wystawy poświęconej 60. rocznicy III powstania śląskiego. Autorem dwustronnie odlanej plakiety jest Zygmunt Brachmański, którego monogram „zb” znajduje się na plakiecie.

A.: Na gładkim tle widnieje głowa Wojciecha Korfantego zwrócona $\frac{3}{4}$ w lewo. Dookolnie został rozmieszczony napis WYSTAWA MUZEUM GÓRNOŚLĄSKIE BYTOM 1981/W. KORFANTY.

R.: Całość powierzchni wypełnia abstrakcyjna kompozycja, a nad nią napis 60 ROCZNICA/3 POWSTANIA/ŚLĄSKIEGO.

⁶ OTKO – Opolskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe. Medal został omówiony [w:] M. Kamiński (oprac.), *Medale Mennicy Państwowej 1979–1983*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1985, s. 47, poz. 170. W tym przypadku w opisie medalu pomnik ten został błędnie opisany jako fragment pomnika Powstańców śląskich w Katowicach.

Pośród emitentów medali śląskich nie mogło zabraknąć jeszcze jednej instytucji, która w tym zakresie położyła olbrzymie zasługi. Jest nim Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne⁷. Wydany medal jest dwustronny.

A.: Na tle zabudowań przemysłowych grupa uzbrojonych powstańców z rozwiniętym sztandarem. Po lewej stronie daty roczne 1919/1920/1921. Napis dookoła POWSTANIA ŚLĄSKIE ZA WOLNY POLSKI ŚLĄSK. Znajduje się tu również sygnatura emitenta PTAIN WARSZAWA 1981.

R.: Na gładkim tle orzeł w koronie według wzoru sprzed roku 1927.

Autorem tego medalu jest Marek Lipowski, wykonawcą zaś Mennica Państwowa w Warszawie. W jego przypadku istnieje problem z datacją emisji. Zgodnie z sygnaturą emitenta medal powstał w 1981 roku. Taką datą została również opatrzona sygnatura autorska na awersie – M81. Natomiast Katalog Mennicy Warszawskiej odnotowuje tę emisję w roku 1982⁸. Jednak mając na uwadze, że to w 1981 r. mijała 60. rocznica wybuchu trzeciego zrywu powstańczego na Śląsku, oraz obie sygnatury, za datę powstania i emisji medalu należy przyjąć rok 1981.

Wśród medali śląskich znajduje się kolejny, w którym została uwieczniona podobizna Wojciecha Korfantego. Jego emitentem, tak jak poprzedniego medalu, jest również PTAIN, a autorem Bohdan Chmielewski.

⁷ Od 1991 roku po usamodzielnieniu się – Polskie Towarzystwo Numizmatyczne.

⁸ M. Kamiński (oprac.), *Medale Mennicy Państwowej 1979–1983...*, op. cit., s. 131, poz. 542.

A.: Na fakturowanym tle znajduje się popiersie mężczyzny zwrócone $\frac{3}{4}$ w prawo. Po prawej znajduje się napis WOJCIECH/KORFANTY/1873–1939.

R.: Na tle ceglanego muru trzy profile głów mężczyzn zwrócone w lewo. Na ścianie plakat z hasłem TYLKO Z POLSKĄ/LUD ŚLĄSKI ROZERWIE/OKOWY NIEWOLI. Na drugim planie zabudowania fabryczne oraz idący ludzie. [F.16–17]

W latach 80. XX w. jedna z najwybitniejszych polskich medalierek Wiktoria Czechowska-Antoniewska stworzyła serię *Zasłużeni Ślązacy*. W tym cyklu powstał oczywiście również portret Wojciecha Korfatego. Na jednostronnej plakiecie o średnicy 21,2 cm znajduje się popiersie mężczyzny z głową zwróconą $\frac{3}{4}$ w prawo. W otoku znajduje się napis WOJCIECH KORFANTY 1873–1939, a u dołu ZASŁUŻENI ŚLĄZACY. Pomędzy częściami napisów znajdują się gałązki oliwne. [F.18]

F. 18

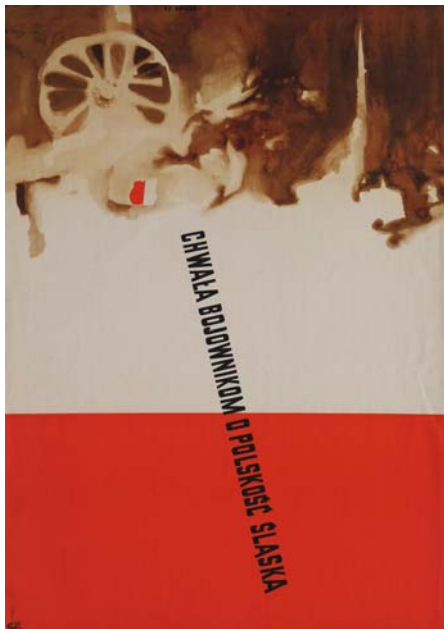
II. PLAKATY

Drugim elementem zbiorów Muzeum Niepodległości, zawierającym elementy upamiętnienia powstań śląskich, są plakaty. Kolekcja tychże obejmuje dwa bloki tematyczne. Pierwszy z nich to klasyczne, o charakterze jubileuszowym, czyli przygotowane i wydane z okazji kolejnych rocznic. Druga grupa jest z nimi powiązana. Są to plakaty informujące o wystawach przygotowywanych przez śląskie placówki muzealne.

Najstarszy plakat odnoszący się do rocznicy wybuchu powstań śląskich pochodzi z roku 1966. Mijała wówczas 45. rocznica III powstania śląskiego. Na plakacie ta rocznicowa data nie została uwidoczniiona. Hasło przewodnie tegoż głosi CHWAŁA BOJOWNIKOM O POLSKOŚĆ ŚLĄSKA. Równie wymowne jest całe tło plakatu. Jego barwa to ułożone w pionie polskie barwy narodowe – biel i amarant. Po lewej stronie widnieją sylwetki dwóch uzbrojonych mężczyzn – stojący z karabinem i klęczący przy ckm-ie z biało-czerwoną opaską na rękawie. Zacytowane hasło zostało umieszczone ukośnie w stosunku powierzchni plakatu. Autorem tej pracy jest Bertold Kuszka. [F. 19]

Bertold Kuszka jest również autorem drugiego plakatu. Przy dolnej krawędzi znajduje się reprodukcja zdjęcia zabudowań kopalnianych z wieżą wyciągową. Nad nimi unosi się zarysowany kontur orła z rozpostartymi skrzydłami. Tę wizję artystyczną można zinterpretować na dwa sposoby. Pierwszy nawiązuje do stwierdzenia, iż jak mityczny Feniks z popiołów odradza się i wzlatuje polskość śląskiej ziemi. Drugi to unoszenie się coraz wyżej w przestrzeni, a więc nad coraz większym obszarem śląskiej ziemi jest władza Rzeczypospolitej, której symbolem jest orzeł. Jego sylwetka została ukazana w formie trzech, następujących po sobie barwnych plam – od dolnej białej po dwa odcienie czerwieni. Użyte barwy też mają w tym kontekście znaczenie symboliczne. Nad całością znajduje się napis 45 ROCZNICA III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO. [F.20]

Kolejną okazją dla przygotowania plakatów rocznicowych był rok 1969. Wówczas obchodzono 50. rocznicę wybuchu I powstania śląskiego. Pierwszy z nich zarówno od strony graficznej, jak i tekstowej nawiązuje do współczesności. Na białym tle w obrysie młota znajduje się widok katowickiego pomnika upamiętniającego powstańców, w który został wkomponowany czerwony kwiat. W części górnej znajduje się napis 1919–1969/ 50 ROCZNICA/ I POWSTANIA/ ŚLĄSKIEGO. Nad nim wzdłuż górnej krawędzi i pomniejszoną czcionką hasło nawiązujące do współczesności WCZORAJ WALKA, DZIŚ PRACA – MIARĄ PATRIOTYZMU. Autorem plakatu jest artysta plastyk Sajdak. Autorem drugiego przygotowanego z tej samej okazji

F. 19

F. 20

F. 21

F. 22

jest Tomasz Jura. Na białym tle artysta umieścił piastowskiego orła śląskiego z zawieszonym na biało czerwonej wstędze Śląskim Krzyżem Powstańcym⁹. Powyżej znajduje się napis 50 ROCZNICA/ I POWSTANIA ŚLĄSKIEGO/ 1919–1969. [F. 21]

W dwa lata później, w 1971 roku, mijała kolejna powstańcza rocznica. Tym razem okrągła, 50. odnosiła się do wybuchu w 1921 roku III powstania śląskiego. Z tej okazji powstały trzy plakaty. Autorem pierwszego jest Henryk Waniek. Przy projektowaniu tego plakatu autor wykorzystał pierwszą stronę gazетки „Powstaniec”. Na pierwszej stronie znajduje się tekst informacyjny: *Dnia 3 maja 1921 roku lud górnośląski podniósł oręż w obronie wolności!* Poniżej apel *Do Broni!* Lewy dolny narożnik został przepasany biało-czerwoną wstęgą. W prawym narożniku zostało umieszczone hasło 50 ROCZNICA/ III POWSTANIA/ ŚLĄSKIEGO. [F.22]

Drugi związany z tą rocznicą jest dziełem dwóch artystów – Teomila Kemilewa i Raduna Batora. Zasadnicza część powierzchni wypełnia graficznie przetworzony widok Góry św. Anny¹⁰. Przy górnej krawędzi widnieje napis 50 ROCZNICA III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO/ 1921–1971. [F.23]

Autorką trzeciego jest Małgorzata Komorowska-Mosińska. Plakat ma ciemno szare tło. W osi poziomej, w lekkim skosie został wykonany rząd skrzyżowanych karabinów o barwie biało czerwonej. Na ich tle widnieje biały orzeł Piastów śląskich. Przy górnej krawędzi znajduje się napis 50 ROCZNICA III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO. [F.24]

Kolejny rok jubileuszowy przypadał na rok 1981, czyli 60 lat od wybuchu III powstania. Do tego wydarzenia nawiązują dwa plakaty. Pierwszy z nich wyszedł z pracowni Marka Mosińskiego. W swoim plakacie również on wykorzystał pierwszą stronę gazетки „Powstaniec” z maja 1921 roku z informacją o wybuchu powstania. Na jej tle została umieszczona data roczna wykonana w kolorze czerwonym – 1921. Poniżej została wkomponowana fotografia grupy powstańców z ckm-em, a po prawej stronie okrągła pieczęć z orłem i napisem na obwodzie NACZELNA WŁADZA NA GÓR-

⁹ Por. przypis 4.

¹⁰ Góra św. Anny to tradycyjne, historyczne miejsce kultu z bazyliką pw. św. Anny. Podczas III powstania śląskiego góry broniły oddziały powstańcze przed atakami oddziałów Freikopsu „Oberland” z Bawarii. Była to jedna z najbardziej zacieklej bitew powstania. Po wytyczeniu granicy Góra św. Anny została po stronie niemieckiej. Po II wojnie światowej tereny te powróciły do Polski. Powstał tu Pomnik Czynu Powstańczego autorstwa Xawerego Dunikowskiego (w miejscu przedwojennego, niemieckiego upamiętnienia czynu zbrojnego).

NYM ŚLĄSKU. Całość wieńczy napis W 60 ROCZNICĘ III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO. [F.25]

Drugi z tych plakatów stworzyła M. Komorowska. W części dolnej zostało zreprodukowane zdjęcie oddziału powstańczego, nad którym został wykonany stylizowany dach w barwach narodowych. Ten prosty element graficzny zawiera w sobie bardzo czytelny przekaz: naszym domem – Ojczyzna – Polska. Podkreśla to również znajdujący się powyżej napis POLSKA/ ZAWSZE/ NASZYM/ DOMEM. Treści dopełnia podpis pod fotografią W 60 ROCZNICĘ III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO. [F.26]

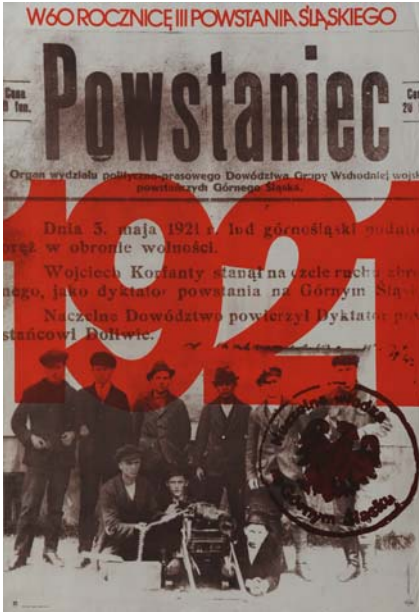
Druga grupa plakatów stanowi również formę upamiętnienia powstań śląskich, ale w innej, bardziej rozwiniętej formie. Oczywiście tak znaczące wydarzenie dla historii nie tylko regionu, ale również całego kraju, jakim był ów oddolny ruch powstańczy, nie mogło nie znaleźć swojego odzwierciedlenia w działalności muzealnej. Czołową rolę odgrywały tutaj z natury rzeczy instytucje działające na Górnym Śląsku. Ale nie tylko, o czym czytelnik będzie się mógł przekonać w dalszej części tekstu. W tej grupie znajduje się sześć plakatów propagujących wystawy historyczne upamiętniające te działania.

F. 23

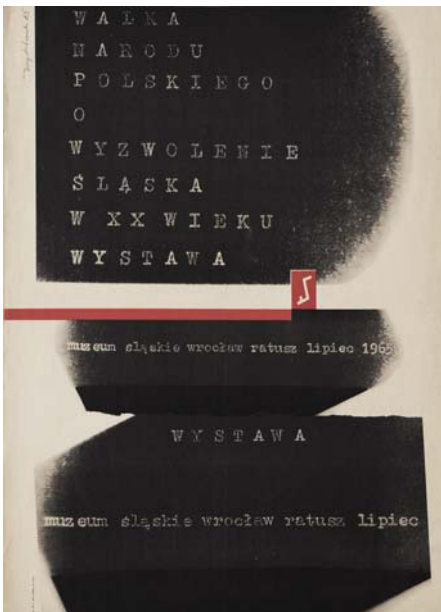
F. 24

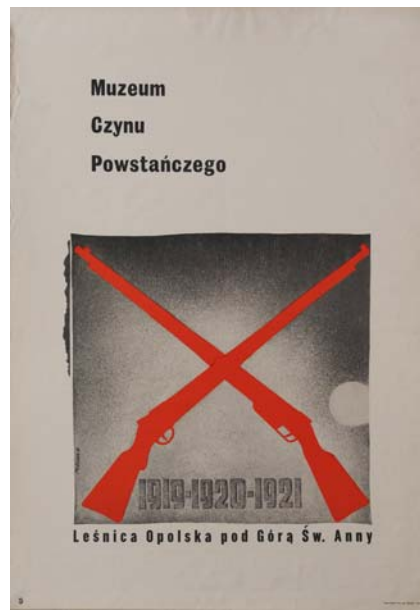
F. 25

F. 26

F. 27

F. 28

Pierwszy plakat muzealny dotyczy wystawy zorganizowanej na Dolnym Śląsku. Została ona przygotowana przez Muzeum Śląskie we Wrocławiu¹¹. Wystawa została przygotowana pod tytułem umieszczonym na plakacie – WALKA/ NARODU/ O/ WYZWOLENIE/ ŚLĄSKA W XX WIEKU/ WYSTAWA. Strona graficzna plakatu ma charakter abstrakcyjnej kompozycji. Jego powierzchnie wypełniają dwa pola w kolorze czarnym, na którym zostały rozmieszczone napisy o charakterze informacyjnym. Na górnym został umieszczony zacytowany powyżej tekst. Pod nim znajduje się czerwony pas, który z białym tłem tworzy biało-czerwone barwy narodowe z umieszczonym po prawej znakiem Rodła. Czarne pole wypełnione tekstem informacyjnym MUZEUM ŚLĄSKIE WROCŁAW RATUSZ LIPIEC 1965 (napis ten został powtórzony w dolnej części plakatu, ale bez daty rocznej i większą czcionką) WYSTAWA. Przy prawym dolnym narożniku znajduje się ukośny biały pas z napisem WYSTAWA CZYNNA W SALACH MUZEUM ŚLĄSKIEGO. Autorem tego plakatu jest Jerzy Adamski. [F.27]

W 1966 roku powstał plakat związany z otwarciem Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy Opolskiej u stóp Góry św. Anny, którego autorem jest Franciszek Pikula. Został on pomyślany jako wizualna reklama nowego muzeum. Głównym elementem graficznym jest umieszczony na $\frac{3}{4}$ powierzchni kwadrat przecięty po przekątnych skrzyżowanymi karabinami w kolorze czerwonym. U dołu pomiędzy nimi autor umieścił daty roczne wybuchu powstań 1919–1920–1921. Poniżej znajduje się informacja o lokalizacji muzeum – LEŚNICA OPOLSKA POD GÓRĄ ŚW. ANNY. Nad kompozycją znajduje się nazwa muzeum – MUZEUM/ CZYNU/ POWSTAŃCZEGO¹². [F.28.]

Kolejne działania wystawiennicze były podejmowane przez dwie placówki biblioteczne – Bibliotekę Narodową i Bibliotekę Śląską. Autor tego opracowania, Jan Młodożeniec, skupił się wyłącznie na opracowaniu typograficznym poprzez zastosowaniu zróżnicowanych krojów czcionki oraz jej rozmiaru. Jej różnorodna kolorystyka, utrzymana została w barwach narodowych – bieli i czerwieni. Został wykonany wykrzyknik obejmujący $\frac{2}{3}$ powierzchni plakatu. Na część informacyjną plakatu składa się następująca treść: ZAWSZE WIERNI OJCZYŹNIE/ POWSTANIA ŚLĄSKIE/ W DO-

¹¹ Muzeum Śląskie we Wrocławiu zostało utworzone w 1948 r. jako Muzeum Państwowe, a od 1950 r. pod nazwą Muzeum Śląskie funkcjonowało do roku 1970. W tym właśnie roku zostało podniesione do rangi Muzeum Narodowego.

¹² Obecnie jest to Oddział Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu. Z muzeum tym związany jest również medal prezentowany w tym opracowaniu.

F. 29

F. 30

KUMENTACH/ I LITERATURZE/ 1919–1921 BIBLIOTEKA NARODOWA/ BIBLIOTEKA ŚLĄSKA/ PAŁAC RZECZYPOSPOLITEJ/ PLAC KRASIŃSKICH 3/5/ MAJ–CZERWIEC 1971/ WYSTAWA OTWARTA CODZIENNIE/ W GODZINACH 10–18. [F.29]

Muzeum Górnośląskie w Bytomiu to jedno z muzeów śląskich zajmujące się do gromadzeniem, opracowaniem i eksponowaniem m.in. pamiątek związanych z działaniami powstańczymi. W 1985 roku została przygotowana wystawa na temat walk niepodległościowych na Górnym Śląsku. Jest to o tyle ciekawe przedsięwzięcie, że nie odnosi się ono tylko do lat 1919–1921. Cezura czasowa tej wystawy została znacznie poszerzona, o czym informacja została zamieszczona w tytule wystawy, który stanowi równocześnie hasło plakatu – ŚLĄSK/ 1848–1945/ WALCZĄCY. Napis został wykonany przy zastosowaniu nieregularnego kroju czcionki. Poniżej napis informujący o czasie i miejscu wystawy: WYSTAWA POŚWIĘCONA WALCE/ NARODOWOWYZWOLEŃCZEJ/ LUDNOŚCI GÓRNEGO ŚLĄSKA/ MUZEUM GÓRNOŚLĄSKIE W BYTOMIU PLAC THAELEMANNA 2¹³. [F.30]

¹³ Obecnie plac Jana III Sobieskiego 2.

Ostatni w tej grupie jest plakat, który powstał w związku z rocznicową wystawą przygotowaną przez Muzeum w Gliwicach. Jak wynika z informacji tam zamieszczonych, było to wspólne przedsięwzięcie zarówno instytucji kultury, jak i osób prywatnych¹⁴. Wystawa została przygotowana z okazji 80. ROCZNICY PLEBISCYTU/ I III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO. Całość plakatu to reprodukcja zdjęcia oddziału powstańczego na leśnym popasie. W części górnej został rozmieszczony napis zawierający hasło wystawy, informacje o organizatorach oraz miejsce i termin jej udostępnienia. Niestety nie jest znany autor plakatu. Brakuje bowiem zarówno sygnatury autorskiej, jak również producenta. [F.31]

F. 31

III. Pieniądz zastępczy

Ustalenia podejmowane w Paryżu/Wersalu co do przyszłości Górnego Śląska zmusiły obie strony konfliktu do intensywnych działań propagandowych na rzecz swoich racji. Jedną z tych form było emitowanie tzw. pieniądza zastępczego. Spełniał on podwójną rolę. Z jednej miał ułatwić / polepszyć trudną, wynikającą z powojennej zapaści gospodarczej sytuację. Z drugiej strony grafikę tych walorów płatniczych wykorzystywano do celów propagandowych. Emitentem tychże były Zarządy Gmin, w której dany pieniądz zastępczy obowiązywał. Jednocześnie trzeba podkreślić, że na wszystkich emitowanych przez władze polskie znajdują się napisy dwujęzyczne – polskie i niemieckie.

¹⁴ Jako współorganizatorzy zostały wymienione: Muzeum Czynu Powstańczego w Leśnicy Opolskiej, Oddział Archiwum Państwowego w Gliwicach, Muzeum w Chorzowie oraz Izba Tradycji Górnictwa w Knurowie. Jako kolekcje prywatne wymieniono Oddział Gliwicki PZF oraz ogólnie osoby prywatne.

W warszawskiej kolekcji muzealnej znajdują się walory płatnicze wydane przez trzy gminy – Bielszowice, Knurów i Siemianowice. Zostały one opatrzone nominałami 25 i 50 fenigów oraz 1, 2 i 5 marek¹⁵. Strona polska drukowała swoje banknoty w drukarni Karola Miarki – Karol Miarka G.M.B.H. Nikolai O/S (taka sygnatura widnieje na tych walorach)¹⁶.

Największy zbiór w kolekcji stanowią pieniądze zastępcze wydane przez Zarząd Gminy Bielszowice¹⁷. Składa się na nie 7 egzemplarzy o nominałach 25 fenigów (2 egz.), 50 fenigów (2 egz.), 1 marka (1 egz.) i 2 marki (2 egz.). Bez względu na wysokość nominału awers każdego był identyczny – odmienne były jedynie rewersy. W części centralnej awersu znajduje się kompozycja zamknięta w półkolu. Jego głównym elementem jest postać mężczyzny – Ślązaka – powstańca i górnik. Jego postać została ukazana w $\frac{3}{4}$ wysokości i jest zwrócona $\frac{3}{4}$ w prawo. W lewej ręce trzyma karabin, a pod prawą oskard. W ten sposób postać ta uosabia hasło, które znajdujemy na jednym z wcześniej opisanych plakatów – W CZORAJ WALKA DZIŚ PRACA MIARĄ PATRIOTYZMU¹⁸. Ponadto wyróżnikiem wskazującym na powstańczą proveniencję mężczyzny jest znajdująca się na rękawie opaska. Postać została umieszczona na tle zabudowań kopalnianych i hutniczych. A nad nimi widoczne są płomienie. To kolejny motyw łączący motyw pracy – ogień pieców hutniczych, koksowni i walki. Nad rysunkiem znajduje się wstęga z napisem – nazwą miejscowości emitenta BIELSCHOWITZ. Po obu stronach znajdują się napisy – po lewej w języku niemieckim, po prawej w języku polskim NOTGELD/ ZUR ERINERUNG/ AN DEN POLNISCHEN AUFSTAND/ 1921 – PIENIĄDZ/ TYMCZASOWY NA/ PAMIĄTKĘ POWSTANIA/ POLSKIEGO W ROKU/ 1921. Napis znajduje się w ozdobnym obramowaniu, a wewnątrz obok treści wypełniają ozdobne elementy graficzne. U dołu rozmieszczanie napisu polskiego i niemieckiego zostało odwrócone – po lewej polski, po prawej niemiecki – WAŻNY

¹⁵ Walutą niemiecką do wprowadzenia euro była marka niemiecka; 1 DEM = 100 fenigów.

¹⁶ Karol Miarka zwany Młodszym (11.06.1856–12.05.1919) był synem Karola Miarki (zwanego Starszym). Po ojcu przejął drukarnię w Mikołowie (niem. Nikolai). Zajmował się drukiem książek (literatury) polskich, które rozprowadzał na terenie Górnego Śląska. Za swoje wydawnictwa na Krajowej Wystawie we Lwowie w 1894 r. uzyskał złoty medal. Za: Wikipedia – dostęp 17 marca 2020 r.

¹⁷ Bielszowice – dziś dzielnica Rudy Śląskiej. W plebiscycie co czwarty uprawniony głosował za Polską – gmina została włączona w granice Rzeczypospolitej. Za: Wikipedia – hasło Bielszowice, dostęp 17 marca 2020 r.

¹⁸ Plakat z 1969 roku wydany z okazji 50. rocznicy I powstania śląskiego.

DO 1 PAŹDZIERNIKA 1922 R./ BIELSZOWICE/ DNIA 29 LIPCA 1921/ NACZELNIK GMINY/ J. W./ WOSNITZA – GÜFITIG BIS 1. OKTOBER 1922/ BIELSCHOWITZ/ 29 JULI 1921/ DER GEMEINDENVORSTEBER/ J. W./ WOSNITZA. Pomędzy napisami znajduje się kwadratowe pole o czerwonym tle z liczbą nominału w kolorze białym – 25 lub 50 fenigów i 1 lub 2 marki. Przy dolnej krawędzi po prawej stronie znajduje się sygnatura producenta K. MIARKA G. M. B. H. NIKOLAI O/S. Dodatkowo w przypadku nominałów 1- i 2-markowych przy lewej krawędzi został umieszczony czerwony numer¹⁹. [F.32]

Przyjrzyjmy się teraz poszczególnym rewersom. Niezwykle wymowny jest wykonany na blankiecie o nominale 25 fenigów. Część centralną stanowi kwadrat z rysunkiem, którego głównym bohaterem jest Wojciech Korfanty. Jego postać została przedstawiona na tle mapy z zaznaczoną granicą Śląska – tzw. linia Korfantego. Swoje przemówienie wygłasza do stojącej przed nim grupy powstańców, która przyjmuje jego słowa z entuzjazmem oddanym przez żywą gestykulację i rozpłomienione twarze. Nad rysunkiem znajduje się napis w języku niemieckim AUFRUF KORFANTYS AM 3. MAI 1921²⁰. Po bokach zostały umieszczone pola z nominałem 25 fenigów. W bocznych polach rysunku głównego znajdują się postaci – po lewej mężczyzny z granatem i zaciętą miną na twarzy. Po prawej została umieszczona postać rozpaczającej kobiety. Jest to przedstawienie przedstawicieli społeczności niemieckiej zamieszkującej Górny Śląsk. Ich złość i rozpacz jest spowodowana treścią Odezwy Korfantego, której fragmenty w języku niemieckim stanowią tło dla obu sylwetek. [F.33]

Głównym elementem graficznym w przypadku nominału 50 fenigów jest plac w Bielszowicach, na którym stoją uformowane oddziały powstańcze. Powyżej rozmieszczono napis w języku niemieckim SILZ DES GRUPPEN-

¹⁹ Na banknocie 1 DEM – nr No015346 (MNE6475). Na dwóch o nominale 2 DEM widnieją numery No208920 (MNE5925) i No232127 (MNE6476). Nominały poniżej 1 DEM nie są numerowane.

²⁰ Odezwa Korfantego 3 maja 1921 r. stanowiła wezwanie do wybuchu powstania i zaczynała się od słów: *Rodacy! Na wieść, że wbrew wyrażonej przez plebiscyt woli większości gmin i ich mieszkańców w wschodniej polaci Górnego Śląska, część ta miała być oddana z powrotem pod panowanie Niemiec, bezgraniczna rozpacz ogarnęła szerokie masy ludu roboczego. Zrozpaczony i zdecydowany na wszystko lud polski przystąpił nie tylko do strejku generalnego, ale porwał za oręż i strumieniami krwi dobrowolnie dla swego ideału narodowego przelanej zadokumentował w oczach całego świata, że nie woli niemieckiej już więcej nie znieść i połączenie z Macierzą Polską za wszelką cenę sobie wywalczy.* [pisownia oryginalna], za „Głos Śląski. Gazeta polska dla ludu polskokatolickiego”, Gliwice, czwartek 19 maja 1921, nr 59–60, s. 1.

F. 32

F. 33

F. 34

F. 35

F. 36

KOMANDOS-OST²¹. W dwóch górnych narożnikach na wydzielonych polach naniesiono nominał – liczbę 50. Przy górnej krawędzi rysunku znaj-

²¹ Chodzi zapewne o Grupę „Wschód”, której sztab stacjonował w Bielszowicach. Dowódcą grupy był kpt. Karol Grzesik ps. „Hauke”. Pod jego komendą znajdowało się prawie 16 tys. żołnierzy.

dują się dwie okrągłe pieczęcie. Po lewej stronie jest to herb Bielszowice – skrzyżowany topór z siekierą, a dookoła napis GMINA BIELSZOWICE POWIAT ZABRSKI. Po prawej widnieje orzeł a napis dookolny głosi KOMENDA PLACU BIELSZOWICE²². W bocznych polach zostały przedstawione konturowo postaci mężczyzn – po lewej z karabinem, po prawej z granatem lub młotem. Pod sylwetkami znajdują się sygnatury. Po lewej IAKOB/.../, a po prawej „j.w.”. Prawdopodobnie odnoszą się one do autorów opracowania graficznego. [F.34]

Kolejny nominał to walor o wartości 1 marki. Ilustrację rewersu stanowi widok pochodu idącego przez miasto. Jest to pochód radosny, odświętny, o czym świadczy idąca na przedzie orkiestra. Za nią rozradowana grupa ludzi, którą pozdrawiają stojący na chodniku przechodnie. Wśród nich widoczna jest po prawej stronie postać żołnierza francuskiego (?). Jak głosi niemiecki napis nad rysunkiem – FREUDEN-AUFZUG DER POLEN AM 11. MAI 1921 – jest to uroczysty pochód z 11 maja 1921 roku. U góry w narożnikach tradycyjnie został zapisany nominał – w tym przypadku 1 marka. Jest to biała cyfra na czerwonym tle i stylizowana literą M (mark). Podobnie jak poprzednio – po bokach zostały umieszczone dwie postaci. Po lewej kobieta unosząca nad głowę małe dziecko, jakby chciała pokazać maszerujących, i napis na udrapowanej wstędze NIECH ŻYJE POLSKA. Po prawej stoi mężczyzna, który swym wyglądem przypomina raczej paryskiego apasza lub gdańskiego bówkę niż Ślązaka-górnika i powstańca. Nad nim na wstędze znajduje się niemiecki napis ES LEBE POLEN!, co stanowi tłumaczenie napisu prawego. U jego stóp znajdują się dwa granaty. [F.35]

Ostatni nominał w edycji bielszowickiej to walor o wartości 2 marek. Tym razem została tutaj zilustrowana scena wkraczania oddziału wojsk alianckich, który ma rozdzielić widoczne na rysunku walczące oddziały powstańcze i niemieckie. Na czele zwartej kolumny wojsk jedzie oficer na koniu. Grupa powstańców ukazana po lewej stronie została wyróżniona poprzez widoczny sztandar z fragmentem napisu POLSKA. Ponad rysunkiem znajduje się niemiecki napis ALLŪERTE TRUPPEN SCHIEBEN SICH KEILFÖRMIG ZWISCHEN DIE KEMPFENDEN²³. Napis został rozdzielony spersonifikowaną, uśmiechniętą tarczą słoneczną z dookolnym napisem NIECH ŻYJE POLSKA VIVE LA FRANCE. Przy dolnej krawędzi rysunku znajduje się częściowo nieczytelna sygnatura IAKOV/.../. Jest to prawdopodobnie sygnatura autora opracowania graficznego. [F.36]

²² Tak wówczas określano Komendę Garnizonu.

²³ Oddziały alianckie wbijają się klinem pomiędzy walczących.

Wśród posiadanych pieniędzy zastępczych jeden o nominale 2 marki został wydany przez Gminę Knurów. Egzemplarz ten został opracowany w znacznie bardziej wyrafinowanej formie graficznej. Sprawia ona, że już przy pierwszym oglądzie rodzi się sugestia, że jest to forma środka płatniczego. Na środku rewersu znajduje się zdjęcie kopalni, o czym świadczy napis nad zdjęciem WIDOK KOPALNI KNUROWSKIEJ. Powyżej znajduje się napis GMINA – GEMEINDE KNUROW. Po bokach znajdują się napisy – po lewej polski PIENIĄDZ NAMIASKOWY/ NA PAMIĄTKĘ PRZY- / DZIELENIA KNUROWA/ DO POLSKI; po prawej niemiecki NOT- GELD/ ZUM ANDENKEN/ AN DIE ZUTEILANG DER/ GEMEINDE KNUROW/ AN POLEN. Napis ten uzupełnia zapis daty emisji KNUROW/ DNIA 3 MAJA 1922 – KNUROW/ DEN 3. MAI 1922. Centralnie pod zdjęciem został dodrukowany w kolorze czerwonym numer seryjny N°124953. Jedną z dwóch zasadniczych cech odróżniających od poprzednich druków są znajdujące się na środku podpisy władz gminy, czyli emitenta (oba nieczytelne): ZARZĄD GMINY – DER GEMEINDERSTAND. Ponadto po lewej znajduje się okrągła pieczęć z napisem GEM. KNUROW RYBNIKER/ KREIS²⁴. W tym przypadku pola z nominałami znalazły się w dolnej części kompozycji – cyfra 2/ MARK. Oczywiście i ten walor był drukowany w drukarni K. Miarki w Mikołowie, o czym świadczy sygnatura u dołu po prawej stronie. Drugą cechą wyróżniającą ten walor jest wprowadzenie na obu stronach druku elementów giloszu²⁵. Rewers tego druku nie jest już tak rozbudowany, co nie znaczy, że mniej interesujący. Wręcz przeciwnie. Decyduje o tym zreprodukowana w części centralnej fotografia opatrzona dwujęzycznym opisem MIEJSCE KAPLICY NA CMENTARZU W GLIWICACH, W KTÓREJ PRZEZ WYBUCH/ PODMINOWANEJ BRONI UTRACIŁO 15 ŻOŁNIERZY FRANCUSKICH ŻYCIE. Po obu stronach zdjęcia w okrągłych polach znajduje się nominał – cyfra 2, a poniżej nazwa MARKI. Znalazła się tu również informacja o terminie ważności: WAŻNY/ DO/ 3 MAJA/ 1923 po lewej i po prawej GÜLTIG/ BIS/ 3. MAI/ 1923. Oba te zapisy zostały umieszczone na tle giloszu. [F.37–38]

Trzecią gminą, której pieniądź zastępczy jest reprezentowany w warszawskiej kolekcji, są Siemianowice. Zasadniczą różnicą, którą można za-

²⁴ Powiat Rybnik.

²⁵ Gilosz – zawity rysunek ornamentowy na banknotach lub innych tzw. drukach wartościowych o cechach uporządkowania i konsekwencji w przebiegu, trudny do podrobienia. Spełnia zatem dwie funkcje: estetyczną (zdobniczą, od której się wywodzi) oraz chroniącą przed fałszerstwem. Za: Wikipedia – dostęp 13 marca 2020 r.

bonu, pod nią bowiem znajduje się nazwa waluty MAREK. Na samej górze znajduje się napis wskazujący na emitenta GMINA SIEMIANOWICE/ GÓRNY ŚLĄSK/ W NIEMIECKIEJ WALUCIE/ PŁACIMY ZA NINIEJSZY BON/ DO 1-GO PAŹDZIERNIKA 1921. Pod rysunkiem ZARZĄD GMINY i trzy nieczytelne podpisy. W kolorze czerwonym został wykonany napis PIĘĆ MAREK, a przy dolnej krawędzi 3 MAJA POWSTANIE 1921. U góry po prawej stronie również w kolorze czerwonym tradycyjne pozdrowienie SZCZĘŚĆ BOŻE. Całość została ozdobiona motywami roślinnymi. Dodatkowo na stronie niemieckojęzycznej został wydrukowany w kolorze czerwonym numer N°36092. U dołu po prawej stronie znajduje się również sygnatura producenta A. DUDA/.../. [F.40]

F. 39

F. 40

IV. Pocztówki

Ważnym elementem agitacji w okresie powstań były pocztówki o treściach patriotycznych. Za pośrednictwem tej formy osiągnano dwa cele. Pierwszy, niezwykle prozaiczny, to pozyskiwanie środków na działalność agitacyjną, a także bojową. Publikacja tych materiałów spełniała w ten sposób funkcje cegiełek. Drugi to oczywiście agitacja za jedną ze stron konfliktu.

Zanim jednak wybuchło pierwsze powstanie w 1919 roku, trzeba było przygotować grunt od strony politycznej. Za takie działanie uznać należy m.in. wystąpienie posła Wojciecha Korfatego w Parlamencie Niemieckim 25 października 1918 roku. Zażądał w nim przyłączenia wszystkich ziem zaboru pruskiego do odradzającej się Polski. Okazją do przypomnienia tego wydarzenia jest pocztówka z portretami pięciu posłów do Parlamentu Rzeszy, a wśród nich oczywiście Wojciech Korfanty²⁶. [F.41]

²⁶ Oprócz W. Korfatego na pocztówce znajdują się zdjęcia Adama Napiórkowskiego z powiatu bytomsko-tarnogórskiego, ks. prob. Brandysa z powiatu opolskiego, ks. prob.

Kolejna pocztówka jest już bezpośrednio związana z działalnością propagandową czasu plebiscytu i powstań. Jest to pomniejszy do formatu pocztówki plakat *Śmierć zagraża Górnślązakom*. Na środku znajduje się alegoryczna wizja tego zagrożenia – czaszka leżąca na żmii. Jest to niezwykle wymowny i mocny przekaz graficzny. Żmija to Niemiec, zaborca gnębiący Ślązaków. Czaszka to oczywisty symbol śmierci. Ponad rysunkiem znalazło się hasło dopełniające ten przekaz graficzny ŚMIERĆ ZAGRAŻA/ GÓRNOŚLĄZAKOM/ GDYBY POZOSTAĆ MIELI/ PRZY NIEMCACH!!! Pod rysunkiem autor tej kompozycji zamieścił fragment Suplikacji wzbogaconej o jeden wers:

Od głodu, moru i wojny
I przyłączenia do Niemiec
Zachowaj nas, Panie!²⁷

Dodatkowo wymowę tego przekazu podkreśla barwa całości utrzymana w tonacjach szarości i zieleni. [F.42]

Oczywiście strona niemiecka nie pozostawała dłużna wobec tych działań. Przykładem propagandy antypolskiej może być pocztówka, na której wykorzystany został rysunek mężczyzny niejako siłą wcielanego do Wojska Polskiego, a przed nim siedzi zrozpaczona kobieta. U dołu znajduje się napis DER POLNISCHE MILI-/ TARIZMUS WARTET/ AUF DICH WENN DU/ POLNISCH WAHLST²⁸. Pocztówka została wyprodukowana przez niemieckie wydawnictwo Barth U. Comp w 1920 roku. [F.43]

Kulminacją zmagają politycznych i militarnych o Górn Śląsk było III powstanie, które wybuchło 3 maja 1921 r. W jego trakcie jednymi z najbardziej znaczących militarnie wydarzeń były walki u stóp Góry św. Anny. Wpisały się one na trwałe w historię obu narodów jako krwawy i zacięty bój w obronie racji narodowych. Trudno się więc dziwić, że wydarzenia te znalazły swoje odzwierciedlenie (upamiętnienie) w formie np. pocztówek. Jedną z nich znalazła się w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie. Jest to zreprodukowany rysunek Z. Wierciaka. Artysta przedstawił scenę batalistyczną – obronę pozycji powstańców przed nacierającym oddziałem nie-

Skowrońskiego z powiatu pszczyńsko-rybnickiego i ks. prob. Jankowskiego z powiatu gliwicko-lublinieckiego.

²⁷ Suplikacja – (łac. *supplicatio* – błaganie, prośba) – śpiew chóralny o melodii chorałowej, katolicka pieśń błagalna. Śpiewana jest w dniach klęsk żywiołowych oraz nieszczęść, np. obecnie w okresie pandemii koronawirusa. Stanowi również element oprawy liturgicznej podczas procesji Bożego Ciała.

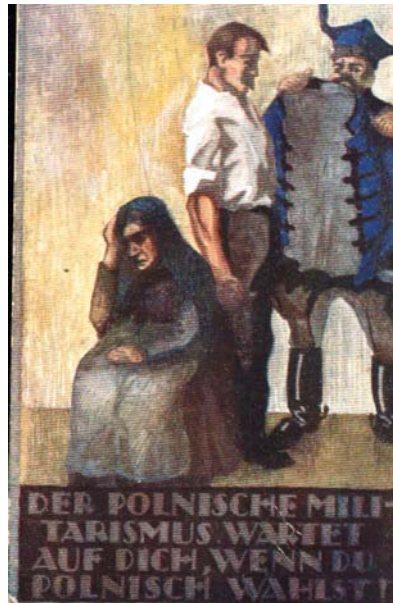
²⁸ Czeka na Ciebie polski militaryzm (armia), jeśli zagłosisz za Polską.

F. 41

F. 42

F. 43

mieckim (dowodzi tego mundur znajdującego się na czole oficera niemieckiego). W tle widoczna jest Góra św. Anny. Poczttówkę wydała Drukarnia Nowoświecka w 1921 roku. [F.44]

Kolejne dwie pocztówki stanowią przykład upamiętnienia wydarzeń z lat 1919–1921 po roku 1945. Pierwsza z nich pochodzi z roku 1950 i wiąże się z budową pomnika w miejscu walk pod Górą św. Anny. Autorem tego monumentu jest Xawery Dunikowski, który w 1946 roku przedstawił projekt tego monumentu. Po wielu perypetiach organizacyjnych i politycznych pomnik został odsłonięty dopiero 19 czerwca 1955 roku. Na pocztówce znajduje się zdjęcie fragmentu pomnika. Na jej odwrocie zostały zacytowane słowa ówczesnego wojewody śląskiego Aleksandra Zawadzkiego: „Pomnik pod Górą św. Anny, monumentalne dzieło Xawerego Dunikowskiego, pozostanie na zawsze jako symbol wskrzeszenia polskiej państwowości na prastarych zie-

F. 44

F. 45

miach piastowskich”. Emitentem tej pocztówki jest Komitet Budowy Pomnika na Górze św. Anny, producentem zaś RSW „Prasa”²⁹. [F.45]

Ostatnia z pocztówek stanowi upamiętnienie postaci Wojciecha Korfantego. Jest to jego zdjęcie portretowe przedstawiające popiersie z głową zwróconą w lewo. W dolnym narożniku znajduje się znaczek pocztowy również z podobizną Korfantego. Oba te elementy zostały przygotowane z okazji 70. Rocznicy Odzyskania Niepodległości, o czym świadczy znajdujący się u dołu stempel okolicznościowy – 70 ROCZNICA/ ODZYSKANIA/ NIEPODLEGŁOŚCI/ POLSKI/ 1988 11 11/WARSZAWA 1. Wydawcą tej karty pocztowej jest Krajowa Agencja Wydawnicza. [F.46]

F. 46

V. Odznaki

Istotnym elementem upamiętnienia wydarzeń na Górnym Śląsku z lat 1919–1921 są odznaki o charakterze pamiątkowym. Niektóre z nich zostały ustanowione jeszcze w trakcie tego trzyletniego okresu zmagających militarnych. Inne powstały już po ich zakończeniu jako forma uhonorowania najbardziej zasłużonych bojowników o polskość Górnego Śląska.

²⁹ Do roku 1945 miejsce to znajdowało się w granicach państwa niemieckiego. W II poł. lat 30. XX w. Niemcy zbudowali tutaj mauzoleum w kształcie rotundy upamiętniające 50 poległych w czasie walk w 1921 roku. Obok rotundy zbudowano amfiteatr na 7 tys. miejsc siedzących i 20 tys. stojących. Obok powstało również schronisko młodzieżowe (budynek istniał do 2000 roku) oraz miejsca na obozowiska. W 1945 roku rotundę wysadzono, a na jej miejscu powstał pomnik X. Dunikowskiego.

Najwcześniejszą jest odznaka z 1921 roku. Niestety jej stan zachowania jest bardzo słaby. Jest to odznaka o cechach jednostronnego medaliku. Świadczy o tym jej rozmiar – zaledwie 1,25 cm – oraz uszko do mocowania zawiesia (łańcuszka)³⁰. Na awersie widnieje orzeł w koronie wg wzoru z 1919 roku, obwiedziony napisem w otoku: ŚLĄSK NASZ TAK NAM DO-POMÓŻ BÓG 1921. Na rewersie widoczne są ślady tłoczenia w miękkim metalu (aluminium?). Można przypuszczać, że inicjatorem jej wydania był Polski Komitet Plebiscytowy. [F.47]

Drugą, która pochodzi z tego samego roku, jest odznaka O Śląsk. Jej wydanie było przedsięwzięciem zainicjowanym przez Główny Komitet Pomocy dla Górnego Śląska. Uzasadnieniem jej nadawania były szczególne zasługi w walce o przyłączenie Śląska do Macierzy. Jej producentem – zgodnie z zapisem na zakrętce – była warszawska firma Wiktora Gontarczyka, mająca swoją siedzibę na ulicy Miodowej 19. Kształt odznaki stanowi zarys orła śląskiego bez korony. Na jego piersi znajduje się półksiężyc z krzyżem pod koroną. U dołu znajduje się opaska z napisem O ŚLĄSK. Odznaka została wykonana z miedzi wypełnionej białą emalią. Warto tutaj zaznaczyć, że bardzo podobną odznakę wyprodukowali Niemcy z napisem FÜR SCHLES- SIEN. Różnicą była również barwa – w tym przypadku orzeł był czarny³¹. [F.48]

W kontekście plebiscytu na Górnym Śląsku istotnym elementem była działalność Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku. Dla najbardziej zasłużonych w tej pracy komisja ustanowiła odznaczenie pamiątkowe. Stanowi ono efekt porozumienia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Wojny Republiki Francuskiej. Otrzymywali je najbardziej zasłużeni pracownicy komisariatów plebiscytowych i żołnierze armii sojuszniczych. Odznaka medalu jest dwustronna i ma średnicę 3 cm. Wykonano ją z mosiądzu. Na awersie na tle gałązki dębowej został umieszczony kartusz herbowy z orłem polskim. Nad nim na udrapowanej wstędze znajduje się francuski napis HAUTE SILESIE – Górny Śląsk. Na rewersie na gładkim tle w osi poziomej znajdują się daty roczne 1920–1922. Dookolnie został wykonany napis w języku francuskim COMMISSION INTERAL- LIEE DE GOUVERNEMENT. W części górnej krawędzi znajduje się uszko, do którego było mocowane zawiesie łączące medal ze wstążką orderową. Niestety egzemplarz warszawski jest jej pozbawiony. Zgodnie z opisem za-

³⁰ Stan jego zachowania może świadczyć o pochodzeniu archeologicznym lub złych warunkach przechowywania. Wymaga zabiegów konserwatorskich.

³¹ S. Oberleitner, op. cit., s. 231–232, rys. 116.

wiesie miało formę półkolistości złączonych liści dębowych. Wstążka o szerokości 3,8 cm miała kolor niebieski. Przez środek biegł żółty pasek o szerokości 1,2 cm. Medal został wyprodukowany we Francji³². [F.49–50]

O uhonorowaniu walczących o Śląsk pomyślano również w latach bezpośrednio po omawianych wydarzeniach. Wówczas podjęte zostały starania w celu przygotowania takiego znaku zaszczytnego, który byłby godnym ich upamiętnieniem. Takim odznaczeniem stała się (obok innych wyróżnień) Odznaka Honorowa Gwiazda Górnos Śląska. Inicjatorami jej powstania byli kombatan ci powstań. W celu jej utworzenia, a po zatwierdzeniu nadzoru wania jej nadań, powołano w Katowicach kapitułę. Odznaczenie zostało zatwierdzone przez Ministra Spraw Wojskowych w 1925 roku³³. Podstawą jej nadania były zasługi położone w walkach o wieczyste prawa Śląska piastowskiego. Wśród mieszkańców regionu miała ona wysoką rangę społeczną. [F.51]

Jej kształt to ośmioramienna gwiazda wykonana z formatowanej promieniście i srebrzonej blachy. Na środku znajduje się nałożony równoramienny krzyż o ramionach wypełnionych białą (krawędzie) i niebieską (powierzchnia wewnętrzna) emalią. Na krzyżu znajduje się orzeł Piastów śląskich, na którego piersiach znajduje się półksiężyc z krzyżem. Gwiazda była mocowana na nakrętkę. Rozstaw ramion gwiazdy wynosi 5,7 cm. Jest to tzw. wersja mała. Funkcjonowała również wersja duża³⁴.

Zaprezentowane w powyższym opracowaniu eksponaty stanowią przykłady elementów upamiętnienia działalności patriotycznej mieszkańców Górnego Śląska. Te wydarzenia z lat 1919–1921 stanowiły niezwykle istotny element budowania tożsamości tego regionu. Również później, w dwudziestoleciu międzywojennym, a także po roku 1945 były ważnym elementem historii regionu (i nie tylko) oraz działania tożsamości jego mieszkańców. Lata 2019–2020 to czas upamiętnienia 100. rocznicy tych wydarzeń. W dniu 25 października 2019 roku w Warszawie na placu Na Rozdrożu został odsłonięty pomnik Wojciecha Korfantego. Śląski przywódca stanął tuż obok innych ojców odzyskania niepodległości – Ignacego Daszyńskiego i Romana Dmowskiego.

Andrzej Kotecki

³² Ibidem, s. 237–238, rys. 107.

³³ Dz R-ów M.S.Woj., nr 24/1925, poz. 248.

³⁴ S. Oberleitner, op. cit., s. 224–225, rys. 110, 111.

F. 47

F. 48

F. 49

F. 50

F. 51

Bibliografia

Dubrowska M., *Medaliony i plakiety. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*; Warszawa 2005.

Kamiński M.: *Medale Mennicy Państwowej 1979–1983*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 1985.

Kotecki A., *Odzyskana niepodległość medalami utrwalona. Część 1. Lata 1914–1939*, „Niepodległość i Pamięć”, r. 24, 2017, nr 2 (58).

Lesiuk W., *Pieniądź zastępczy na Śląsku 1914–1924*, PWN – Instytut Śląski w Opolu, Wrocław 1971.

Oberleitner S., *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów. T. I. Ordery, odznaczenia i odznaki 1705–1831, 1918–1939, 1940–1989*, Wydawnictwo Kanion, Zielona Góra 1992.

Oberleitner S., *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów. T. II Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944–1990*, Wydawnictwo Kanion, Zielona Góra 1999.

Pałaszewska M., *O niepodległą Polskę. Katalog zbiorów z lat 1914–1921*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2005.

Remembrance of Silesian heroes (medals, posters, substitute money, postcards, badges)

Keywords

Silesian Uprising 1919–1920–1921, Wojciech Korfanty, substitute money during the 3rd Silesian Uprising, propaganda posters, commemoration of the Silesian uprisings, monuments, medals

Summary

The three Silesian Uprisings of 1919–1921 were a very important element in Poland's regaining of independence. These three uprisings resulted in the consolidation of the south-west border of the Second Polish Republic. These events entered the history of Poland for good. It is hardly surprising that both their participants and related events have received various forms of commemoration. These have taken various forms, from medals and badges cast in metal to posters or substitute money. Examples of this historical commemoration can be found in the collections of the Museum of Independence in Warsaw. The 100th anniversary of these events is a good opportunity to put them on display. In addition, the monument of Wojciech Korfanty was unveiled on 25 October 2019. On this occasion, the Museum of Independence organized the Warsaw-Silesian debate on Korfanty as part of its historical meetings.

Gedenken an die schlesischen Helden (Medaillen, Plakate, Notgeldscheine, Postkarten, Abzeichen)

Schlüsselworte

Aufstände in Oberschlesien 1919–1920–1921, Wojciech Korfanty, Notgeldscheine aus der Zeiten des dritten Aufstandes in Oberschlesien, Propagandaplakate, Gedenken an die Aufstände in Oberschlesien, Denkmäler, Medaillen

Zusammenfassung

Drei Aufstände in Oberschlesien in den Jahren 1919–1921 waren ein sehr wichtiges Element der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Polens. Diese drei Aufhebungen führten zur Konsolidierung der südwestlichen Grenze der II. Polnischen Republik. Die Ereignisse sind dauerhaft in der polnischen Geschichte verankert. Kein Wunder, dass sowohl ihre Teilnehmer als auch die mit ihnen verbundenen Ereignisse sich verschiedene Gedenkformen verdienten. Von den aufgrund des verwendeten Materials dauerhaften Formen wie aus Metall geprägte Medaillen und Abzeichen bis zu den flüchtigeren Formen wie Plakate oder Notgeldscheine. Die Beispiele für diese Ausdrücke des historischen Gedächtnisses befanden sich in den Beständen des Unabhängigkeitsmuseums. Der 100. Jahrestag dieser Ereignisse ist ein Vorwand für ihre Präsentation. Außerdem wurde in Warschau das Denkmal für Wojciech Korfanty am 25. Oktober 2019 enthüllt. Darüber hinaus organisierte das Unabhängigkeitsmuseum aus diesem Anlass eine Warschauer-Schlesische Debatte über Korfanty im Rahmen der historischen Veranstaltungen.

Память о силезских героях (медали, плакаты, денежный суррогат, открытки, значки)

Ключевые слова

Силезские восстания 1919–1920–1921, Войцех Корфанты, денежный суррогат времен Третьего силезского восстания, пропагандистские плакаты, почтение памяти о силезских восстаниях, памятники. медали

Резюме

Три силезских восстания 1919–1921 гг. являлись чрезвычайно существенным элементом процесса восстановления Польшей независимости. Вследствие трех восстаний была закреплена юго-западная граница довоенной Польши. Эти события навсегда вошли в историю Польши. Неудивительно, что память о событиях и их участниках стала почитаться в различных формах. Носителями памяти стали как предметы из крепких материалов, например металлические медали и значки, так и более «тленные» вещи – плакаты или суррогатные деньги. Образцы подобных носителей исторической памяти хранятся также в собраниях Музея независимости в Варшаве. Выставка предметов приурочена к 100-й годовщине тех событий. Более того, 25 октября 2019 г. в Варшаве был открыт памятник Войцеху Корфанты. В честь этого события, Музей независимости организовал Варшавско-силезские дебаты о Войцехе Корфанты, которые были проведены в рамках музейных исторических встреч.